

Збори уповноважених Дніпросоюзу 28 травня виділили для інституту 250 тис. крб. Окремі суми виділили на інститут союзи та окремі товариства від прибутків. «Сума достатня» для розпочинання перших кроків по організації відкриття інституту.

Кооперативний інститут імені Туган-Барановського відкрився в Києві 1 січня 1920 року. Інститут мав загально-кооперативний характер. Тут, мабуть, доречно буде зазначити, що до його відкриття різні види кооперації розпочали збір коштів з 1913 р. (у фонд заснування інституту кооперативні організації України відраховували 1% від своїх коштів).

Таким чином, кооперативна освіта Київської губернії пройшла шлях від утворення курсів для підготовки фахівців кооперативів до заснування першого вищого навчального закладу.

Список використаних джерел

1. Бойков Н. С. Курсы по кооперации / Н. С. Бойков. – Петроград, 1918.
2. Бойков Н. С. Потребительная кооперация в Киевской губернии. Очерк / Н. С. Бойков. – К. : Агрономический отдел губернской управы по делам земского хозяйства. Типография Императорского университета св. Владимира. Акц. Общ. Н.Т. Корчак-Новицкого, 1910. – 47 с.
3. Кооперативна освіта в Україні / М. В. Аліман, С. Ф. Купрій, Ф. І. Ленченко, під ред. Ф. І. Ленченко. – К., 2001. – 96 с.
4. Лаврик-Слісаренко Л. П. Просвітницька роль кооперативів в Україні в кін. XIX – XX століття / Л. П. Лаврик-Слісаренко // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – 2009. – Вип. 5(58). – Ч.1. – С. 152-154.
5. Наша кооперація. – 1912. – № 10. – С. 13.
6. Наша кооперація. – 1913. – № 15. – С. 13.
7. Наше дело. – 1910. – № 20. – С. 11.
8. Пак В. П. Нариси з історії споживчої кооперації Київщини / В. П. Пак, Ф. І. Ленченко. – К. : [Рідіум], 2002. – 200 с. – Бібл.: с.194-195.
9. Подольский И. М. Пособие при устройстве курсов, чтений и бесед по кооперации и литература для изучения кооперации: В 2 ч., с прил. / Подольский Иван Михайлович. – Санкт-Петербург: Б/и, 1913. – VII, 90, 86, 34 с.: ил
10. Пожарський П. Нариси з історії української кооперації / П. Пожарський. – К. : Друкарня товариства «Робітничка книга», 1919. – 185 с.
11. Пожарський П. Про тимчасові курси по кооперації / П. Пожарський // Наше дело. – 1911. – № 12. – С. 8-9.
12. Українська кооперація. – 1919. – С. 71.

Ленченко Ф.И. Зарождение кооперативного образования в Киевской губернии (1868-1920 гг.)

Освещается история зарождения среднего и высшего кооперативного образования в Киевской губернии на протяжении 1868-1920 гг, ее роли в распространении прогрессивных знаний.

Ключевые слова: кооперативные курсы, образование, Киевская губерния.

Lenchenko, F.I. The origin education cooperative in Kiev province (1868–1920)

The article is devoted to the history of the origin of secondary and higher education cooperative in Kiev province during the 1868-1920 biennium, its role in the dissemination of advanced knowledge.

Key words: cooperative courses, education, Kiev Governorate.

УДК 94.001.73 (477)

Гуз А.М.

Фінансування освіти земськими установами на території України у другій половині XIX – початку XX ст.

Проаналізовано питання фінансування освіти земськими установами на території України у другій половині XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: земства, освіта, початкова освіта, середня освіта, фінансування.

Одне із значних місць в історії України, що входила до складу Російської імперії, зайняло земство, яке вводилось царським урядом у другій половині XIX століття. Запровадження земств в Україні, як і в імперії в цілому, вносило деякі зміни в систему державного управління на місцях. У зв'язку з цим вивчення історії земств представляє інтерес з точки зору соціально-економічного, суспільного й особливо культурного розвитку, ролі земської діяльності в цьому напрямку.

Проблеми діяльності земських установ активно досліджували російські вчені: Гармиза В.В., Шацилло К.Ф., Пирумова Н.М. та ін. За останнє двадцятиріччя українськими вченими (Лохматова А.І, Мармазова О.І., Гапійенко А.А., Катренко А.М., Обметко О.М. та ін.) зроблено значний крок у дослідження різних напрямів діяльності земств. Однак питання фінансування народної освіти земствами України досліджені побіжно.

З огляду на сучасний розвиток української освіти, зазначимо, що проблеми фінансування земствами освіти є актуальними. Досвід їх розв'язання земствами може бути корисним і у наш час. У запропонованій статті вдамося до спроби прослідкувати кошториси українських земств, особливо у частині витрат на народну освіту, а також з'ясувати чи вплинула фінансова підтримка народної освіти на розвиток мережі початкової освіти.

Фінансування освіти було однією з найважливіших форм земської діяльності в галузі народної освіти. Завдяки йому дуже швидко зросла мережа земських шкіл. Відомо, що будівництво будь-якої споруди потребує певного часу, праці й головне затрат. Земства, відкриваючи школи, несли основні витрати при їх утриманні. Кожна земська школа потребувала сум на персонал, навчальні посібники, підручники, ремонт, освітлення, опалення. Гроші, які мали земства, досягалися за рахунок обкладання податком землі й нерухомості. Головні збори йшли від податку на землю. Характерною особливістю є те, що податок з селянської землі був вищим ніж із поміщицької [1, с.10]. У 1885 році з кожної десятини поміщицької землі податок складав 12,9 копійок, а з надільної 17,7 копійок [1, с.11]. Слід зазначити, що фінансування у галузі народної освіти не стосується виключно однієї початкової, середньої, вищої освіти тощо. Земства під ним у цій галузі розуміли все, що стосується про-

світі серед народу й об'єднували в одну статтю під заголовком на «народну освіту». Окремо виділяли параграфами фінанси на початкову, середню та вищу освіту й інші напрямки.

При спорудженні школи повітові та губернські земства частину затрат брали на власний рахунок, а частину цих затрат брали громади. Останні, переважно відповідали за опалення, освітлення. Частина земств утримувала школи на власний рахунок. Прикладом в Україні є Переяславське повітове земство, яке до 1 січня 1890 року утримує народні школи на власний рахунок, а з 1890 року фінансують разом із громадами. Причому, це співвідношення було таке: 3/4 затрат земських, а 1/4 – сільських громад[2, арк.9].

Спочатку земства виділяли гроші на освіту без вивчення майбутнього предмету затрат. У Херсонській губернії усі повітові земства, крім Єлісаветградського, виділили певні суми на початкові школи в 1865 році. Навіть губернське несло витрати більші за Олександрівське, Одеське, Єлісаветградське повітові[3, с.203-209]. Це було єдине губернське земство, яке затрало більше грошей на початкову освіту ніж повітові. Спочатку земства витрачали малі суми на освіту у порівнянні з іншими предметами затрат. У 1877 році земства Херсонської губернії витратили на народну освіту лише 14,5% загальних затрат, в 1886 році 15%[4, с.30]. У 1905 році на народну освіту ними витрачено 27,6% свого бюджету, а в 1910 – 30,1%. На початку ХХ століття земства губернії збільшують свої витрати на початкову освіту в порівнянні з усіма затратами на народну освіту. У 1912 році земства Херсонської губернії на початкову освіту витратили 52,7% загальних затрат на народну освіту[3, с.203-206].

Слід відзначити, що витрати на народну освіту з кожним роком збільшували усі земські установи на території України. (Див. таблицю.)

Губернії	Роки											
	1871	1876	1880	1890	1895	1901	1903	1910	1911	1912	1913	1914
Суми затрат (в тис. руб)												
Катеринославська	40,9	112,8	146,8	187,3	231,6	650,3	737,3	1768,0	2628,5	3051,1	4224,0	5259,0
Полтавська	32,2	153,2	244,3	374,5	465,6	764,5	918,5	2474,0	3636,6	4551,2	5508,1	5335,5
Таврійська	69,9	158,6	241,1	249,8	249,8	587,5	646,9	1105,0	1309,9	1756,3	1944,6	2360,6
Харківська	57,6	152,5	178,5	279,6	79,6	765,9	903,3	2396,0	2644,6	3728,6	4300,4	5239,0
Херсонська	88,1	158,3	196,1	303,8	303,8	654,5	731,7	2425,0	2546,7	3004,3	3522,1	3850,2
Чернігівська	64,5	156,6	181,3	257,6	257,6	555,1	683,5	1880,0	1996,4	2250,4	2650,5	3046,1
Україна всього (6 губерній)	353,2	892,0	1188,7	1652,6	2137,0	3977,8	4621,2	12048,0	14762,7	18341,8	22149,7	25090,8

Якщо порівняти земські витрати на народну освіту із витратами громад то також отримуємо перевагу земства[5, с.672].

Витрати земств Чернігівської губернії на народну освіту зросли в порівнянні з іншими затратами з 10,6% у 1872 році до 18,4% у 1894 році, й 20,7% у 1897 році, до 33,9% у 1910 році, до 34,1% у 1913 році, й до 36,1% у 1914 році.

Земства Полтавської губернії на народну освіту витратили: у 1871 році 4,3% загальних затрат, у 1893 році – 22,1%, у 1913 році 38,4% загальних затрат.

Наведені нами підрахунки дають можливість говорити, що земства відігравали одну із основних ролей при фінансуванні народної освіти. Починаючи з перших років ХХ століття земський бюджет на народну освіту перевищував інші статті загального земського бюджету. Хоча народна освіта була віднесена

до неосновних земських повинностей, однак земства роблять її головною в своїй діяльності і більшість грошей починаючи з 1910 року витрачають на цю галузь. Це сприяло відповідно росту мережі земських шкіл. У 1910 році витрати в земських губерніях України на народну освіту склали 12048400 карбованців, що дорівнювало 27,3% всіх земських затрат, а на 1913 рік зросли до 31,8%. (Див. табл.). Всі решта земських губерній Російської імперії на цей предмет затратили в 1910 році 30833700 карбованців, що дорівнювало 24,2% всіх затрат[6]. Тобто, ми спостерігаємо, що українські земства активніше брали участь у розвитку народної освіти, підтримуючи її фінансово.

В шести губерніях України бюджет на народну освіту зріс з 353,2 тисяч карбованців у 1871 році до 22149,7 тисяч карбованців у 1913 році. Витрати земств України на народну освіту дорівнювали 27,8% всіх затрат земствами Російської імперії на народну освіту в 1913 році. Усі шість земських губерній України в 1912 році на народну освіту витратили 30,7% всього бюджету, в той час як у всій Російській імперії лише 30,2%. (Див. табл.). Шість земських губерній України в 1906 році на 1 душу населення затратили 184,5 копійки, в тому числі на народну освіту 38,85 копійки[7, с.72]. В 1913 році Полтавські земства на народну освіту вже витрачали 217 копійок, Катеринославські – 131 копійку, тобто спостерігається активне зростання[1, с.12].

Отже, завдяки одній із головних форм земської діяльності – фінансуванню в народній освіті здобуло значних успіхів. Це спричинило зростанню народних шкіл.

Оскільки грошей на народну освіту бракувало в державному бюджеті, тому земство робить великі витрати на цю галузь. Головною у земській діяльності, стала початкова освіта. Більшість клопотань, які піднімали земства, були пов'язані з відкриттям і реорганізацією цих шкіл. Земство звертає увагу на початкову освіту, тому що при проведенні досліджень в губерніях шкіл майже не існувало. А ті, які функціонували, мали слабку матеріальну базу, відсутність педагогічного персоналу й фінансування[8, с.78]. Без здобуття початкових знань не можна було рухатись вперед. Тому повітові земства активно розвивають початкову освіту.

Земські початкові школи в другій половині ХІХ століття, лише на 50% фінансово залежали від земств, а на 50% від громад. На початку ХХ століття майже на 80% вони залежать від земств[9, с.923]. Причому, з кожним роком збільшуються земські затрати на них і їх кількість зростає. Відсоток земських початкових шкіл з кожним роком перевищує всі початкові школи губерній. Більшість учнів відвідує саме школи, які утримувало земство. На 1914 рік ми нараховуємо 7082 початкові земські школи. Крім того, ці школи мали кращих педагогів, матеріальну базу, приміщення, ніж церковнопарафіяльні й відповідно давали кращі знання.

Крім того, земства фінансово підтримували й діяльність церковнопарафіяльних початкових шкіл. Дуже довгий час земства виділяли суми грошей на їх утримання. Ця тенденція особливо розвивається у 80-х роках ХІХ століття, коли земства приділяють багато уваги церковнопарафіяльним школам, навіть передають власні. Саме через те земські школи в цей період прогресують слабо. Починаючи з 90-х років ХІХ століття на початку ХХ століття, земства відходять від церковної освіти[10, с.161]. Це можна пояснити тим, що з'являється широка мережа власних шкіл, які необхідно було утримувати. Крім того, проекти загальної початкової освіти вимагали нових затрат і розвитку шкіл. Однак, певні суми на церковнопарафіяльні школи земства продовжують

виділяти. В 1901 році в Катеринославській губернії повітовими земствами витрачено на церковнопарафіяльні школи 0,7% від усієї суми грошей виділеної на народну освіту, в Полтавській відповідно – 12%, Таврійській – 3,8%, Харківській – 2,1%, Херсонській – 1,2%, Чернігівській – 1,9% [11, с.493].

Також земства виділяли фінанси на утримання й міністерських початкових шкіл. На ці школи земства також витрачали значні суми грошей. Особливо, тут слід відзначити діяльність земств Таврійської губернії, які великі суми грошей виділяли на утримання міністерських шкіл [12]. Часті випадки, коли власні школи земства передавали міністерству, продовжуючи підтримувати їх власними коштами.

В 80-х роках XIX століття земства застосовували для просвіти населення пересувні школи [13]. Вони створювалися у тих місцях, де не було постійних шкіл, а також у важко доступних місцях, на хуторах. Така школа переміщувалась з місця на місце. Вчитель вів заняття за програмою початкової школи. Викладання Закону Божого покладалось на плечі місцевого священика. Ця форма роботи велась недовго, через складні умови життя учителя. Масовою вона також не стала. В губерніях діяло по 2-3 пересувних школи.

З метою підвищення освіти серед населення земства вдаються до нової форми роботи, влаштовуючи недільні класи й курси для дорослих.

У 80-х роках XIX століття створюються початкові школи професійного характеру. Найбільшого поширення в Україні набули сільськогосподарські школи. Лише Херсонське, Полтавське та Катеринославське губернські земства мали сільськогосподарські школи. Однак і програми цих шкіл виходили за межі початкових. Земство також підтримує їх фінансами [14]. Професійну освіту підтримують губернські земства. Слід зазначити, що ті школи були декількох типів: 1) школи медичних і ветеринарних фельдшерів; 2) ремісничі учбові заклади; 3) сільськогосподарські школи з відділенням при школах; 4) школи дорожніх десятників, пічних майстрів тощо.

Велику увагу земства України приділяли професійній медичній освіті. Довгий час сама медицина, як галузь, була об'єктом земської діяльності. На початку XIX століття у губерніях України медичних працівників, лікарів нараховувалось дуже мало. Лише в губерніях знаходилося 1-2 лікарі. Цю галузь піднято також земством. Для покращення медичного забезпечення необхідно було збільшити кількість кваліфікованих медичних кадрів. Земства запропонували створити медичні школи.

Перша програма земської діяльності у цьому напрямку вироблена земським діячем і лікарем князем М. Долгоруковим. У 1865 році в Полтавських губернських земських зборах він виступив із доповіддю про завдання земської медицини, а в 1866 році разом з лікарем О. Жуковським сформував основні напрями медичної програми, де докладно розроблено заходи по наданню медичної допомоги, піклуванню про здоров'я незабезпечених селян. У 1872 році виданий статут і програми фельдшерських і повивальних шкіл. Одною з головних форм земської діяльності в цій галузі також стало фінансування.

Результатом земської діяльності в медичній галузі стало фінансове утримання фельдшерських шкіл кожним губернським земством. Ці школи активно вирішували проблему медичних кадрів на селі. На 1905 рік губернські земства утримували фельдшерські школи в Полтаві й Кременчуці, Катеринославі (1870), Харкові (1886), Херсоні (1872), Чернігові (1872). Крім того вони робили затрати на утримання лікарів [15, с.291]. На 1910 рік завдяки активній підтримці медичної освіти всі земські губернії України мали понад 100 земських

лікарів [15, с.50-65]. Полтавська губернія – 152, Чернігівська – 115, Харківська – 141, Херсонська – 122, Катеринославська – 107, Таврійська – 141 [15, с.66-75]. У 1865 році, тобто на початку земської діяльності, стан медичного забезпечення цих губерній був значно гірший [16, с.14].

Отже, варто зазначити, що земські установи зробили вагомий внесок у розвиток медичної освіти у досліджуваний період. Завдяки значним фінансовим затратам на цю галузь і розвитку медичних шкіл розширюється мережа лікарень, збільшується число медичних працівників, що сприяло зменшенню смертності на селі.

Не лише початкова освіта була у полі зору земських установ. Фінансово підтримували губернські земства й середню освіту. У середніх навчальних закладах земства виділяли гроші на підготовку спеціалістів. Найбільше асигнували на реальні училища, потім жіночі гімназії і прогімназії й чоловічі гімназії. У 1903 році губернські земства на середні учбові заклади витратили: Катеринославське – 15,1% затрат на народну освіту, Полтавське – 19,1%, Таврійське – 10,3%, Харківське – 4,4%, Херсонське – 4,7%, Чернігівське – 21,3% [11, с.509-511]. Більше того, земства ставили перед собою завдання про розширення власної мережі середньої освіти [17, с.47].

Таким чином земства фінансово підтримували, початкову, середню, спеціальну освіту. Земствами були зроблені значні затрати на освіту, що сприяло розвитку мережі шкіл, наповненню їх кваліфікованими кадрами. Успіхи земств в народній освіті були досягнуті завдяки великим фінансовим витратам на цю галузь. У 1871 році земства України на народну освіту витратили лише 353200 карбованців, а в 1913 році вже 22149700 карбованців. Тобто, витрати за цей період зросли в 62,7 рази. В 1871 році затрати на народну освіту склали 11,8% загального бюджету, а в 1913 році 31,8%. В окремих губерніях вони були значно вищі. Основними земськими затратами в галузі народної освіти були витрати на початкову освіту, що привело до швидкого зростання кількості шкіл. На 1914 рік земства утримували 7082 початкові школи, в яких навчалась переважна більшість дітей, які відвідували школу.

Список використаних джерел

1. Герасименко Г. Земское самоуправление в России/. Г. Герасименко. – М., 1990. – 264 с.
2. ЦДІА України в м.Києві. – Ф.707. – Оп.262. – Спр. №15.
3. Отчет Херсонской губернской земской управы о десятилетней деятельности земских учреждений Херсонской губернии в 1912 году. – Херсон, 1913. –
4. Школьная статистика // Земский ежегодник. – СПб., 1886.
5. Обзор деятельности земских учреждений Екатеринославской губернии по народному образованию // Вестник Екатеринославского земства. – 1905. – №27.
6. Смета земских расходов // Земский обзор. – 1910. – № 23. – С. 2020-2021.
7. Народное образование в Харьковской губернии за 1906 год. – Харьков, 1907.
8. Драгоманов М. Народні школи на Україні/ М. Драгоманов. – Женева, 1877. –
9. Кубійович В. Енциклопедія українознавства: в 3-х т./ В. Кубійович. – К., 1995. – Т3.
10. Иванов В. Земство и церковная школа/ В. Иванов // Русское богатство. – 1903. – №7.
11. Веселовский Б. История земств/ Б. Веселовский. – СПб., 1911. – Т 2.
12. Державний архів Одеської області. – Ф.42. – Оп.35. – Спр.798. – Арк.1-3; – Спр.1310. – Арк.11-12; – Спр.1480. – Арк.1-2.
13. ЦДІА України в м. Києві. – Ф.707. – Оп.219. – Спр.74.

14. Белокопский И. Земство и сельско-хозяйственные школы/ И. Белокопский. – Чернигов, 1894.
15. Веселовский Б. История земств/ Б. Веселовский. – СПб., 1909. – Т1.
16. Капустин М. Основные вопросы земской медицины / М. Капустин. – СПб., 1889.
17. Щерба В. Земство и средняя школа/ В. Щерба // Саратовская земская неделя. – 1904. – №3.

Гуз А.М. Финансирование образования земскими учреждениями на территории Украины во второй половине XIX – в начале XX вв.

Проанализированы вопросы финансирования образования земскими учреждениями на территории Украины во второй половине XIX – в начале XX вв.

Ключевые слова: земства, образование, начальное образование, среднее образование, финансирование.

Guz, A.M. Financing of education by zemstvo's establishments on territory of Ukraine in the second half XIX – beginning of a XX age

The article is devoted sponsorship of education by zemstvo's establishments on territory of Ukraine in the second half XIX – beginning of a XX age.

Key words: Zemstvo, education, primary education, secondary school education, pedagogical, sponsorship.

УДК 94 (477.7) «18»

Вєстрова Г.В., Кучерявенко І.Ф.

Розвиток культури в Південній Бессарабії у XIX ст.

Досліджуються особливості культурного розвитку Південної Бессарабії у XIX ст. Характеризується розвиток освіти, науки, літератури та театрального мистецтва в краї.

Ключові слова: Південна Бессарабія, культура, освіта, наука, театр, мистецтво.

В сучасній історичній науці проблемним залишається вивчення процесу становлення української культури, елементи якої були запозичені з інших культур, залежали від сусідніх держав. Одним з таких малодосліджених питань є формування культури Південної Бессарабії у XIX ст. Цей період був одним з найскладніших в історії краю, адже перебування у складі різних держав внаслідок ряду війн залишило свій відбиток і на духовному житті краю. У той час як незначний прошарок суспільства мав можливість отримати вищу освіту, переважна більшість населення Південної Бессарабії, як і всієї України, лишалася неписьменною і далекою від культури. Ця історична доба характеризується наростаючими змінами в економічному, соціальному та культурному відношенні. У зв'язку із цим дослідження розвитку освіти та культури в цьому регіоні у XIX ст. є актуальним.

Особливості культурного розвитку Південної Бессарабії вивчали українські історики О. Бачинська [4], В. Кушнір [12], О. Лебеденко, А. Тичина [14], болгарський науковець К. Калчев [7] та інші. Однак, деякі аспекти цієї проблематики потребують подальшого висвітлення. Актуальним є вивчення впливу політики русифікації та румунізації на культурне життя краю. Виходячи з цього, у статті зроблено спробу проаналізувати основні тенденції культурного розвитку Південної Бессарабії у XIX ст.

Після приєднання до Російської імперії у 1812 р. в Південній Бессарабії почала створюватися система регулярно діючих державних шкіл.

Першим державним навчальним закладом Бессарабії була Кишинівська духовна семінарія, відкрита у 1813 р. До початку 30-х років XX ст. вона готувала не стільки священників, скільки чиновників і вчителів для початкових шкіл, виконуючи переважно роль світського навчального закладу. У 1816 р. при семінарії був відкритий дворянський пансіон – перший державний світський навчальний заклад у Бессарабії [1, с.82].

За даними Акерманського земства у Південній Бессарабії в 1827 р. нараховувалося всього 10 шкіл, натомість діяло 323 питних будинки. Російський уряд, наляканий повстанням декабристів, ввів у 1828 р. «Новий шкільний статут», який обмежував можливості загальної освіти [14, с.91]. Цей статут був повністю застосований у Південній Бессарабії лише в середині 30-х рр. За цим статутом чотириступенева система освіти скасовувалась і, замість неї впроваджувався принцип ізольованої становості. Для дітей селян, міщан і